

СТЕМАТОГРАФИЯ

ХРИСТОФОР
ЖЕФАРОВИЧ

Превод и коментар: Димитър Пеев и Цветан Василев

БЪЛГАРСКА **ИСТОРИЯ**

- © Христофор Жефарович, *автор*
- © Димитър Пеев, Цветан Василев, *превод и коментар*
- © Димитър Пеев, *предисловие*
- © Мария Мицкова, *научен редактор*
- © Маргарет Димитрова, Надежда Александрова, *рецензенти*
- © Диана Благоева, *коректор*
- © Александра Младенова, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2023 г.

ISBN: 978-619-7688-19-1

СТЕМАТОГРАФИЯ

ХРИСТОФОР
ЖЕФАРОВИЧ

София
2023

Христофор Жефарович и началото на Българското възраждане

*На светлата памет на майка си
посвеждавам тези редове.
Д.П.*

Когато говорим за *Стематографията* на Христофор Жефарович, издадена през 1741 г. във Виена, неизбежно се сблъскваме с широко разпространеното мнение, че тя е израз на българското самосъзнание на съставителя си и едва ли не е изразител на някакви български идеи.¹ Ако въобще бихме се съгласили с това мнение, то е само частично. В самия текст на *Стематографията* Христофор Жефарович, който е един от основните двигатели и вдъхновители на това издание, наистина бива определен като българин – *ревнителъ отчества Болгарскаго*² – при това не от кого да е, а от бъдещия митрополит на Сремски Карловци Павел Ненадович. От друга страна погледнато, *Стематографията* като идея и реализация е един чисто сръбски проект.³ Тя е тясно свързана с Карловачката митрополия. Поръчана е от карловачкия митрополит (1737 – 1748) и печки патриарх (1725 – 1748) Арсений IV. Преводът от латински е изпълнен през 1741 г. от същия Павел Ненадович (карловачки митрополит от 1749 до 1768 г.), който по това време е генерален екзарх (главен секретар) на Арсений IV. Формалният повод за излизането ѝ е коронацията на Мария Терезия за унгарска кралица през лятото на 1741 г.

Латинският оригинал, от който е направен преводът, е и първият станал широко известен печатен гербовник на Балканите, дело на хърватина Павел Ритер Витезович. Той излиза във Виена

¹ Вж. *Златарски*, *Народността...*; *Пенев*, *История*, т. 1, 256 – 267; *Драгова*, *Домашни извори...*; *Конев*, *Историзмът...*; *Георгиев*, *Христофор Жефарович...*

² Вж. настоящото издание, с. 253.

³ В съвременните изследвания по въпроса все по-често е отразена именно тази гледна точка, вж. например *Стойчева-Янчева*, *Паусий*, „История славянобългарска“..., 271, както и не толкова експлицитно у *Братанов*, *Към въпроса за...*, *passim*.

през 1701 г.⁴ и е манифестация на т.нар. протонационален илиризм, чийто основен представител е Витезович. Терминът (*протонационален илиризм*) е на Зринка Блажевич и маркира последната фаза от предисторията на илиризма.⁵ Всъщност илиризмът е идеология, проповядваща културното обединение на балканските славяни и някои други балкански народи, разглеждани като наследници на гревните илири. Областта Илирия, лат. *Illyria*, която се е намирала приблизително на територията на днешна Хърватия и чиито обитатели в Античността са се занимавали с пиратство във водите на Адриатическо море, става римски протекторат след края на Първата пуническа война (264 – 241 г. пр.Хр.), а при Октавиан Август става римска провинция под името Илирик, лат. *Illyricum*. Илиризмът като хърватски национален проект се проявява ок. 30-те години на XIX в. на страниците на периодичните издания на хърватския поет Людевит Гай. Неговите корени обаче трябва да се търсят 1 – 2 века по-рано. Един от предтечите на това движение е Павел Ритер Витезович, чиято *Stemmatographia Illyricum*, преведена през 1741 г. на славяносръбски, по-известна като дело на Христофор Жефарович, оказва силно влияние върху православно-славянско население на Балканите през XVIII и първата половина на XIX в. Идеята, прокарвана от Витезович, е стремеж към политическа независимост на Балканите с идеал империята на Стефан Душан, включвала, освен чисто сръбските и хърватските земи, частично и територии, населени с гърци, българи, албанци и власи. В някакъв смисъл това би могло да се разглежда като идея за възстановяване на Източната Римска империя, но на квазинационален принцип, както и като антипод на Свещената Римска империя, въпреки че първоначалната идея е била това да стане под егидата на Хабсбургите. Всъщност с издаването на *Стематографията* Павел Ритер Витезович постепенно обръща зора си към империята на Петър I Велики (1682 – 1725) и става един от предвестниците на панславизма. В този контекст не бива да забравяме, че през 1722 г. по време на царуването на Петър I е пре-

⁴ *Stemmatographia, sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio, authore Equite Paulo Ritter, Viennae 1701.*

⁵ *Blažević, Ilirizam...*, 291 – 336.

ведено на руски и *Царството на славяните* на Мавро Орбини, който е един от ранните проповедници на илирийската идея.

Концепцията на Витезович за обединение на славяните се оформя през последното десетилетие на XVII и първото на XVIII в, като нейният фокус съвсем естествено е върху Хърватия. В посочения период той подготвя редица издания (не всички виждат бял свят), развиващи и легитимиращи илирийската идея. По-важните от тях са: *Kronika aliti szpomenek vszega szveta vekov*⁶ (Загреб, 1696), неиздадените *Oživljena Hrvatska*⁷, *Indigetes Illyricani sive vitae sanctorum Illyrici*⁸ и *Banologia sive de banatu Croatiae*⁹, двете издания на *Стематографията* – Виена, 1701 г.; Загреб, 1702 г. – като загребското е замислено като гвумтомник, но втори том така и не излиза, *Serbiae illustratae libri octo*¹⁰ (неиздадена). Погледната в система, цялата книжовна дейност на Витезович от този период, независимо дали вижда бял свят, или остава само в ръкопис, има за задача изграждането на един наднационален конструкт, постулиращ единството на славянските народи с общо название илирийци. С мартирология (*Indigetes Illyricani sive vitae sanctorum Illyrici*) хърватският просветител се опитва да изгради илирийски национален пантеон, като в него за първи път са включени и православни, и католически светци, без да е направен опит за латинизиране на източните светци. Банологията (*Banologia sive de banatu Croatiae*) съответно е опит за конституиране на гържавна традиция и институции. *Стематографията*, от своя страна, е визуално закрепване на илирийския конструкт на символно равнище със средствата на хералдиката, придобила особена важност в Западна Европа през XVI и XVII в. Венецът на Витезовичевите илирийски търсения е трябвало да стане неговата *Илирийска енциклопедия*, озаглавена *De aris et focis Illyriorum*¹¹, която обаче остава незавършена. Голяма част от тези построения се вписват много добре в имперските апетити на Хабсбургите и легитимират претенциите им към византийското наследство на

⁶ Хроника, или паметник на вековете на света.

⁷ Просветена Хърватия.

⁸ Коренните илирийци, или жития на илирийските светци.

⁹ Банологий, или за хърватските банове.

¹⁰ Просветена Сърбия, в осем книги.

¹¹ За олтарите и огницата на илирийците.

Балканите. Идентификацията с античното и средновековното наследство на Християнския изток върви както по светска, така и по духовна линия. От една страна, владеенето на територии или части от територии, били някога част от византийската православна общност или провъзгласили се за нейни наследници, респ. продължители, каквато е била държавата на Стефан Душан, осъществява на символно равнище директна връзка с владетелската традиция на Източната Римска империя. От друга страна, подкрепата на печките патриарси (Арсений III, Арсений IV) в качеството им на карловачки митрополити осигурява континуитет на духовната, а оттам – и на светската владетелска традиция. В това отношение особено важна роля играе илирийският мартирологий на Витезович. Именно образите на светците и светостта осигуряват прякото транслиране на властта (*translatio imperii*) от Източната Римска империя към сръбската средновековна държава. При това св. Сава Сръбски осъществява пряката връзка между Византия и династията на Неманичите, като убеждава никейския патриарх Мануил I да го ръкоположи за сръбски архиепископ, което му дава право да короняса брат си св. Стефан Първовенчани за крал, респ. самодържец. От не по-малко значение за владетелската доктрина на Хабсбургите е била и идентификацията на Печката патриаршия с епископа на гревната архиепископия Юстиниана прима, въпреки че, строго погледнато, основната част от земите на раннохристиянската архиепископия Юстиниана прима са попадали в епископа на Охридската архиепископия, като само незначителни нейни части са били под юрисдикцията на печките патриарси. По своята същност писанията на Витезович могат да се разглеждат и като хабсбургска имперска публицистика, и като начална артикулация на хърватска национална идентичност.¹² Неслучайно и латинското, и славяносръбското издание на *Стематографията*, въпреки че излизат в столицата на Хабсбургската монархия, много скоро след появата си влизат в Индекса на забранените книги.¹³ Естествено е в тези условия хърватският просветител да иска да си осигури симпатиите на руския император Петър I. Тези неговии аспирации намират израз в т.нар. *Geneticon*, съдържащ двадесет анаграми на латински и

¹² По-подробно вж. *Blažević, Ilirizam...*, 291 – 319, и особено 297.

¹³ *Аргирова-Герасимова, „Стематографията“...*, 4.

хърватски език, но с кирилска графика¹⁴, посветени на руския император. Като конкретен повод за написването им се смята войната на Петър Велики с Османската империя от 1710 г.

През 1741 г. Витезовичевата *Стематография* е преведена на славяно-сръбски. Годината 1741 не е избрана случайно, през тази година Мария Терезия потвърждава патриаршеското достойнство на Арсений IV Шакабента като печки патриарх и го провъзгласява за духовен глава на целия сръбски народ и свещенството. Именно той е и поръчителят на *Стематографията*, като преводът и изданието са осъществени от най-близкото му обкръжение в лицето на Христофор Жефарович и Павел Ненадович. Самото издание е крайно интересно, защото дава графичен израз и обединява в едно книжно тяло двете оси, по които върви дискурсивната идентификация на илирийския, респ. зараждащия се сръбско-хърватски национален конструкт, както ни го представят трудовете на Витезович. Преди да продължим обаче с анализа на състава и самото съдържание на *Стематографията*, ще се спрем на личността на нейните изпълнители.

Арсений IV Шакабента, печки патриарх и митрополит на Сремски Карловци, поръчител на *Стематографията*. Роден през 1698 г. в Печ, починал на 7 януари 1748 г. в Сремски Карловци. Израства в манастирския комплекс на Печката патриаршия, където прави и шеметна кариера. През 1718 г. е провъзгласен за митрополит на Рашка, а през 1725 г. – за печки патриарх. През 1730 г. патриаршеската му титла е потвърдена от султан Махмуд I (упр. 1730 – 1754). По време на Руско-турската война (1735 – 1739), в която се включва и Австрия, Арсений заедно с архиепископите на Охрид и Скопие установява контакти с австрийските власти (1737) и се ангажира да вдигне на въстание сърбите и албанците под турска власт. В резултат на неговите усилия се вдигат черногорските родове Васоевичи, Кучи, Пипери и Братоношичи и албанските Кълменди, Хоти и Груда. През лятото на 1737 г. Арсений заедно с 3000 въстаници контролира крепостите Ниш и Нови Пазар. През септември 1737 г., когато става ясен неуспехът на въстанието,

¹⁴ Blažević, Ilirizam..., 297 – 298.

той се оттегля към Белград, където се опитва да преговаря с руснаците. През декември 1737 г. отива във Виена, където е натоварен с временното църковно управление на новопридобитите през войната територии. След Белградския мир (7 септември 1739 г.) титлата му печки патриарх със седалище Сремски Карловци бива потвърдена.¹⁵ Още през 1737 г. след смъртта на Викентий Йованович той е провъзгласен и за митрополит на Сремски Карловци, а през 1741 г. при препотвърждаването на патриаршеското му достойнство от Мария Терезия – и за глава на целия сръбски народ и свещенството.

Христофор Жефарович, графичен оформител на *Стематографията* и автор на похвалата на Арсений IV. Роден е в Доуран в самия край на XVII в. Обикновено 1690 г. се приема за година на неговото раждане. Имената на майка му и баща му, свещеник Димитър и Георгина, са ни известни от посвещението към гравюрата на Жефарович „Св. Николай“ за църквата в Джура (дн. Гьор в Унгария), 1742 г.:

Ἡεἰκῶν αὐτῆ, τοῦ σοφοῦ Νικολάου, ἀκριβῶς ἐχαλκοχαράχθει, παρὰ, Χριστοφόρου Ζεφάρ¹⁶, καὶ ἀφιέρωθη, παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Πουρίου, εἰς Μνήμην αἰωνίου, τῶν γονέων του, Δημητρίου, ἱερέως, καὶ Γεωργίνας, ὁμοῦ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν αὐτοῦ, καὶ εἰς τημὴν, Ρούση, Ἀθανάση, ὑπὲρ τοῦτων πάντων, πρέσβευε, ἄγιε Νικόλαε, α, ψ, μ, β, [1742] Ἰανουαρίου, ζ' [6] Βιέννα.¹⁷

Тази икона на мъдрия Николай точно е гравирана на мед от Христофор Жефар[ович] и е посветена от него на църквата в Гюрион [Джура] за вечна памет на родителите му – Димитър свещеник и Георгина, и братята и роднините му, и в чест на Руси Атанаси¹⁸, за всички тях моли се свети Николае, година 1742, януари 6, Виена.

¹⁵ Bartl, Arsenije..., 100.

¹⁶ Над буквата р има титла, което означава, че името е съкратено.

¹⁷ За разчитането и превода благодаря на колежата Генчо Банев от Факултета по славистика на университета в Атина.

¹⁸ Не е ясно дали става дума за двама души – Руси и Атанас, или за един човек – Руси Атанас. По това време, ако въобще са се употребявали фамилни имена, те често са били без притежателното окончание *-ов*. Самият Жефарович, както и цялата ни интелигенция в Австрийската империя (срв. Павлович, Нескович), пише името си на кирилица по сръбски маниер с наставка *-ович*, но когато пише на гръцки, обикновено го съкращава точно до наставката. Кой е Руси Атанас, не ни е известно, но не е изключено да е български или сръбски търговец в Австрия, заплатил разходите по издаването на иконата.

Освен това знаем името на брат му Продан, който също е бил свещеник, и на племенника му Даниил Жефарович, син на сестра му (sic!).¹⁹ Даниил Жефарович е и официалният наследник на Христофор, станал вероятно основоположник на виенската благородническа фамилия фон Жефарович.²⁰

Христофор е монашеското му име, светското не е достигнало до нас. В една своя литография от 1748 г. той се подписва като йеродякон. За ранните му години не е известно почти нищо, също така не е ясно къде е изучил молерството²¹. Вероятно в началото на 30-те години на XVIII в. се премества на север в манастирите на Печката патриаршия. Работи и в Белград за митрополит Викентий Йованович, но запазени работи от този период няма. В сегата на 30-те години преминава във Войводина, където през 1737 г. изографисва църквата на манастира „Богжани“. През 1738 г. изписва престолната икона за църквата в Браньина, зографисва и църквата в Шиклош (1740). Някъде по това време изучава изкуството на гравирането върху мед. Това става вероятно под влияние и с подкрепата на Арсений IV, с когото трябва да се е познавал още от престоя си в Печ.

Участва активно в изданието на *Стематографията* (1741), като със сигурност можем да твърдим, че идейният проект е негов. В годините след това прави основно литографии за различни сръбски храмове. Сред по-известните са „Св. Теодор Стратилат и св. Теодор Тирон“ (1741), „Св. Николай“ (1742) за църквата в Джура, „Св. Козма и Дамян с изглед от манастира „Раковец“ (1743), „Св. Наум с изглед от манастира „Св. Наум“ (1743), „Възнесение Христово“ (1743), „Богородица, извор на живота“ (1745), „Св. цар Урош“ (1746), чийто образ намираме и в *Стематографията*, „Сремските светители Бранковичи“ (1746), също представени в *Стематографията*, „Богородица Елеуса“ (1749), „Разпятие Христово и страдание на Апостолите“ (1751), „Въведение на Богородица в храма“ (1751), „Св. Стефан Шилиянович“, представен и в *Стематографията*, и др.²²

¹⁹ Христофор Жефарович взема племенника си Даниил при себе си и се грижи за неговото възпитание и образование. Вероятно едно от условията да го направи свой наследник, е било да носи неговата фамилия.

²⁰ Петровски, К биографии...; Давидов, Српска Стематографија..., 80.

²¹ От нем. *Malerei* „живопис“.

²² Давидов, Српска Стематографија..., 86 – 100.

През 1744 г. Жефарович получава още една поръчка от Арсений IV – издаването на хабсбургските грамоти, гарантиращи правата на сръбското население в Австрия, към което Жефарович пише кратък предговор, който подписва *имирико-расианский общий зограф*.²³

През 1745 г. Жефарович осъществява поклонническо пътуване до Светите земи. През 1748 г. публикува *Описание светаго божего града Йерусалима*, един от най-издаваните проскинитариуми през XVIII и XIX в. в православния свят.

През 1753 г. предприема пътуване до Русия. По пътя, вероятно предчувствайки близкия си край, в унгарския град Токай пише завещанието си (15.06.1753 г.). Пристига в Москва на 5 август 1753 г. и отсяда в Богоявленския манастир. Приблизително месец след това – на 18 септември 1753 г. – умира и е погребан в гробището на същия манастир.²⁴

През XX в. от особена важност както за сръбската, така и за българската наука е въпросът за националността на Христофор Жефарович, както и въпросът на кого принадлежи *Стематографията*. Някои, всъщност малцина, сръбски учени от края на XIX и началото на XX в. като Д. Руварац и Йован Скерлич признават българския произход на Жефарович.²⁵ Българската наука от същите десетилетия, като се започне с изследванията на езиковеди като Александър Теодоров-Балан, литературни историци като Йордан Иванов и изкуствоведи като Васил Захариев и се стигне до по-ново време, не без основание също смята Жефарович за българин и обявява *Стематографията* за първата българска печатна книга от XVIII век.²⁶ По-голямата част от сръбската научна мисъл на миналото столетие приема *Стематографията* за сръбска книга, а нейния автор – за сърбин.²⁷ В много сръбски и македонски изследвания Жефарович е обявяван за влах, грък и т.н., но тези мнения са в сферата на научните спекулации и не почиват на

²³ Давидов, Сръбска Стематографија..., 102 – 103.

²⁴ Петровский, К биографији..., 300.

²⁵ Руварац, Први књижевни песници..., 247 – 249 (цит. по Давидов, Сръбска Стематографија, 115, бел. 81); Скерлић, Сръбска књижевност..., 246.

²⁶ Теодоров, Българска литература, 150; Иванов, Българи – дейци в Сърбия; Захариев, За графическите изкуства, 19 (цит. по Давидов, Сръбска Стематографија, 115, бел. 84); Томов, Възрожденски шампи..., 12.

²⁷ Вж. извадка от мненията у Давидов, Сръбска Стематографија..., 115 – 116.

документални свидетелства.²⁸ Аз няма да се опитвам да подкрепя или оборя изказаните вече научни мнения, но на базата на наличните документи ще се старая да стоя далеч от сферата на спекулативното. Има два документа, които еднозначно обозначават Жефарович като българин: 1) Похвалата за него от Павел Ненадович в *Стематографията*, където е наречен *ревнитель отчества Болгарскаго, любитель царства Иллирическаго*²⁹; и 2) делото по завещанието му към руския Св. синод от 1753 – 1756 г., където е обозначен като *българ*.³⁰ В завещанието си Жефарович определя за опекун на малолетния си наследник – племенника си Даниил Жефарович – някой си „*Димо, онъ же Димитрій Амеѣвъ Хаѣсаѣ*“, който се подписва „*Demetri Alexievich*“.³¹ Хапсас, за когото ясно е казано, че живее във Виена, изпраща в Москва да приеме полагащото се по завещанието някой си „*българской націй Иванъ Петровъ*“.³² От друга страна, практически навсякъде Жефарович се подписва с *иллѣрико расіанскій общій зѣграф*³³, а там, където използва гръцки пояснения към гравюрите си – и като *Ἰλλυρικοσέρβων κοινός ζωγράφος*³⁴, което дава основание на Динко Давидов, а и на мнозина преди и след него да му припишат сръбско самосъзнание.

Всъщност това, че е илирико-сръбски зограф, не означава автоматично, че е сърбин. Очевидно през първата половина на XVIII в. националната принадлежност вече е била достатъчно важна и за нея, поне в Руската империя, са питали, когато са се съставяли официални документи. Едва ли може да се обясни по друг начин изричното отбелязване на националността както на Жефарович, така и на изпълнителя Иван Петров в делото на руския Св. синод. От друга страна, Павел Ненадович едва ли би нарекъл Жефарович *ревнитель отчества Болгарскаго*, ако последният не се е афиширал като българин. Наличните документи еднозначно сочат българска идентичност и самосъзнание, където това е отбелязано. Трябва също така да признаем, че

²⁸ Gjorgiev, Sarakinski, The many nationalities..., вж. там и библиография по въпроса.

²⁹ Вж. настоящото издание, с. 253.

³⁰ Петровский, К биографии..., 300.

³¹ Петровский, К биографии..., 299, 301.

³² Петровский, К биографии..., 301.

³³ Вж. напр. настоящото издание, с. 77.

³⁴ Давидов, Српска Стематографија..., 116.

българското самосъзнание на Жефарович не му е пречело да работи за печките патриарси, белградските или сремските митрополити, съответно активно да допринесе за развитието и налагането на илирийската идея и да се погнусва като *обиц илирико-сръбски зограф*, особено като отчитаме факта, че българските земи също са били част от илирийската идея. Всъщност *Стематографията*, бидейки поръчана и финансирана от митрополита на Сремски Карловци и печки патриарх Арсений IV, утвърждава сръбски идеологичен конструкт, имащ за цел обединението на балканските славяни, в т.ч. и българите, по егидата на Сърбия. На базата на наличните документални свидетелства можем да твърдим, че Христофор Жефарович е бил *българин родом*, с достатъчно ясно българско самосъзнание, посветил живота си на утвърждаването и налагането на сръбскоцентричния илирийски конструкт, част от който са били и българските области, т.е. Жефарович е част от балканската култура от XVIII в, погледнато в широкия смисъл на думата, а конкретно – от сръбската култура през разглеждания период, от което следва, че *Стематографията* е една изцяло сръбска идея. Съвсем различен е въпросът за рецепцията на *Стематографията* по българските земи. Той няма нищо общо с историята на възникване на тази книга и не е предмет на настоящото изложение.

Павел Ненадович, преводач от латински и автор на похвалата за Христофор Жефарович. Роден е в Буда на 14 януари 1699 г., светското му име е Петър. Посещава сръбско, немско и латинско училище в родния си град. След завършване на училище постъпва като писар в будимския магистрат. Белградско-карловачкият митрополит Мойсей Петрович го взема при себе си и го замонашва. През 1726 г. е ръкоположен за йеродякон, а през 1728 г. – за йеромонах. Патриарх Арсений IV го назначава за свой генерален екзарх. От 1744 до 1748 г. е горнокарловачки епископ, от 1748 до 1749 г. е за кратко арадски епископ, а от 1749 г. до смъртта си на 15 август 1768 г. е митрополит на Сремски Карловци. Павел Ненадович е сред най-активните и заслужили сръбски духовници на XVIII в, за което немалко допринесе доброто му познаване на австрийската имперска администрация. Като митрополит на Сремски Карловци той поддържа активни връзки със сръбските епископии в Османската империя, както и със сръбския светогорски манастир „Хилендар“. Именно до Павел Ненадович е адресирано препоръчителното писмо на преп. Паусий Хилендарски при посещението му в Срем-

ски Карловици през 1761 г., той е и свидетел по един договор, сключен от преп. Паусий по време на карловачкия му престой³⁵, което означава, че двамата са се срещали и са говорили, и то вероятно неведнъж.

Тома Месмер (Thomas Mössmer) (1717 – 1777), австрийски график и печатар, изпълнявал поръчки на сръбските православни йерарси в Австрийската империя. Вероятно при него Христофор Жефарович учи изкуството на гравюрата. Двамата съвместно работят над изданието на *Стематографията*, както и над редица други книги и отделни литографици, по-известни от които са *Описание на Йерусалим* (1748), *Св. Сава със светците от дома на Неманичите* (1741), *Св. Наум Охридски* (1743), *Богородица Спилиотиса* (1749), *Богородица Олимпотиса* (1752) и др.

Стематографията – композиция и съдържание. Ако сравним славяносръбския превод с латинския оригинал на Павел Ритер Витезович, ще установим, че между двете книги има съществени разлики.

Витезович започва своята книга с 2)³⁶ герба на австрийския благородник Юлиус Фридрих фон Бучелини, барон на Райхенберг (1639 – 1712) (Julius Friedrich von Bucellini, Freiherr von Reichenberg)³⁷, разположен веднага след 1) титулната страница. Същият трябва да се разглежда и като спомоществовател на изданието. Веднага след герба следва 3) посвещение, адресирано до Бучелини, и три кратки стихотворни допълнения (*serta*), възхваляващи последния. На следващите страници са представени 4) 56-те герба на илирийските области и провинции, подредени по азбучен ред, като изключим първите два – на *Илирия* и на *Империята от Неманичите*, които са поставени в началото като задаващи пространствено-времевата рамка на илирийския конструктор. Те символизират съвременното му от тогавашна гледна точка измерение и историческата обосновка на тази претенция. Под всеки от представените гербове има четиристишие, описващо или обясняващо графичното послание в герба. Книгата завършва с 5) хералдическа

³⁵ Пеев, Нови документи..., 478, 486 – 487, 503 – 508, 941 – 944.

³⁶ При номерацията на структурните части на *Стематографията* съм се ръководил от тяхната последователност в самата книга.

³⁷ Вж. <https://gw.geneanet.org/cvpolier?lang=en&n=von+bucellini&oc=0&p=julius+friedrich> (05.01.2023).

легенда за цветовете символика на гербовника и подробно описание, до половин страница, за всеки един от гербовете.

Славяносръбският превод е структуриран доста по-различно: 1) започва с 16 литографии на сръбски и български светци – осем двойни и осем единични композиции. Всички те са подписани от Христофор Жефарович; 2) следва титулен лист – посвещение на печкия патриарх Арсений IV от Христофор Жефарович. На този титулен лист Арсений е титулуван *архиепископ печки, патриарх на всички сърби, българи, на Западното Поморие, Далмация, Босна, отсрещния бряг на Дунава и на целия Илирик*, а Христофор Жефарович се нарича *илирико-расиански обичий зограф*. На тази страница се виждат и годината и мястото на издаване – *В Вѣнѣ, 1741*, както и името на печатаря – *Өвли Мессмеръ сечеи*; 3) на следващата страница намираме портрет в цял ръст на светеля Арсений IV с пълната му титулатура; 4) следва личният герб на патриарха и до него – един магически квадрант, в центъра на който стои буквата „А“. Като се започне от центъра към всички страни, се чете надписът *Арсеній четвртій*; 5) на същата страница започва и похвалата на Арсений IV от Христофор Жефарович. Похвалата обхваща четири страници и половина. В края на похвалата Жефарович отново се е подписал, но този път като *илирико-сербски обичий зограф*; 6) в долната част на същия лист имаме титул на частта с гербовете, където се казва, че тя е дело на Павел Ритер и е преведена от латински; 7) на следващата страница е представен апотеоз на Стефан Душан на кон, тъпчещ множество оръжия, над него ангелите на славата, държачи царска корона и панделка с надпис *Силний Стефан*. Цялата композиция е разположена в медальон, формиран от 56-те герба на *Стематографията*, имащи претенцията да легитимират сръбския владетел като повелител на тези земи; 8) следват 56-те герба от *Стематографията* на Павел Ритер Витезович, но разположени в рамка с фон на облаци и надпис на съответната територия, поставен в отделна рамка над герба. Под гербовете има превод на споменатите четиристишия. Поради превода азбучната подредба се губи; 9) следва превод на ерминията³⁸ с цветовете и тълкуванието на гербовете; 10) на същата страница, на която свършва тълкуванието на гербо-

³⁸ Ерминия е указание за иконописци как да се изписват образите на отделните светци или определени композиции и сцени.

вете, има литография, изобразяваща св. Параскева, св. Георги Нови Софийски и св. Ангелина Бранкович, обединени в единна композиция; 11) на следващата страница намираме композиция от двама светци – св. Максим и св. Стефан Рапави – и двамата Бранковичи, съответно син и мъж на Ангелина Бранкович от предходната страница. За разлика от гравюрите в началото на книгата тук и двете композиции не са подписани, но вероятно, както и изображенията в началото, са дело на Христофор Жефарович; 12) следва титулен лист на похвалата за Христофор Жефарович от бъдещия митрополит на Сремски Карловци Павел Ненадович. Тук Жефарович е наречен *общий народский зограф*, т.е. „(общо)народен зограф“, и е охарактеризиран като *ревнитель отчества Болгарскаго, любитель царства Иллирическаго*; 13) следва самата похвала, която обхваща две страници; 14) книгата е увенчана с бароков портрет на Стефан Душан в медальон с надпис *Стефанъ Неманичъ, все славный и сильный црь Сербскій*. От лявата страна медальонът е поддържан от Минерва, държаща копие, в цял ръст, а отдясно е коленичил Хронос с косата на смъртта. Цялата композиция внушава почит и благоговение, от една страна, поддържаща на Стефан Душан е самата богиня на мъдростта, която е и богиня воин, а от друга – самото време е коленичило пред него и неговото дело. В краката на Хронос има пясъчен часовник и над него цитат от Стария завет: *всичко е суета* (Екл 1:2), което напомня на читателя, че всичко е в Божиите ръце.

За да вникнем по-дълбоко в замисъла на Жефарович и да видим композиционната цялост на творбата, ще се спрем по-подробно на образите на светците и портретите на Стефан Душан.

1. Първата литография представлява композиция от два образа в цял ръст, в монашеско одяние, представлящи св. Стефан Неманя, наречен в монашеството Симеон, и св. Стефан Първовенчани, и двамата титулувани като сръбски царе. Всъщност става дума за основателя на Неманичевата династия – сръбския велик жупан Стефан I Неманя, и за сина му Стефан II Първовенчани, издигнал сръбското жупанство до ранга на кралство.

2. Втората литография също представя два монашески образа – на българския цар Давид и на св. Теоктист. Става дума за брата на цар Самуил и за цар Тривелий, в монашеството наречен Теоктист. Според Орбини Тривелий е покръстителят на българите и първият християнски владетел на славяноезично население на Балканите.

Историческата личност зад образа на св. Тривелий Теоктист е хан Тервел, спрял през 719 година под стените на Константинопол арабското нашествие в източната част на европейския континент.

3. Следват образите на св. Наум Чудотворец и на св. Никодим, който е в Елбасан. Съответно това са св. Наум Охридски и св. Никодим, за когото не са ми известни никакви исторически сведения. И двамата би трябвало да бъдат причислени към българските светци на *Стематографията*.

4. Св. царица Анна, наречена Анастасия, и св. царица Елена. Първата е Анна, съпругата на Стефан Неманя, в края на живота си замонашила се под името Анастасия (†1200). Според легендата се смята за дъщеря на византийския император Роман IV Диоген (упр. 1068 – 1071), което чисто времево не съответства. Поради това обръкване обаче в иконографията тя е представяна често като царица. Втората е Елена Срацимир, съпруга на Стефан Душан и сестра на Иван Александър. Още приживе е почитана като светица. Въпреки българския си царски произход тук тя попада именно като сръбска царица, жена на Стефан Душан, заради ролята си в сръбската история. Всъщност гравюрата ни представя родоначалничката на династията на Неманичите и най-изявената ѝ представителка, като акцентът е жени светци.

5. Сръбските архиепископи св. Сава I и св. Сава II, съответно синовете на Стефан I Неманя и Стефан II Първовенчани.

6. Св. Методий, архиепископ моравски, и св. Ефрем, архиепископ сръбски. Не е ясно по каква логика първоучителят Методий е включен в една композиция с печкия патриарх Ефрем от XIV в. – единият е почитан по целите Балкани и от всички православни славяни, докато другият е локален светец, почитан само в сръбските земи.

7. Следващата гравюра ни представя двама сръбски архиепископи – св. Арсений Сремац, ученик на св. Сава и негов наследник на архиепископския трон, и св. Никодим, хилендарски игумен от началото на XIV в. и впоследствие сръбски архиепископ.

8. Последната от двойните гравюри представя св. Климент Охридски и св. Теофилакт Охридски.

9. Следва св. Владислав (Стефан Владислав), син на Стефан Първовенчани и сръбски крал.

10. Св. Стефан Урош II Милутин, един от големите сръбски светци, мощите му почиват в софийската църква „Св. Неделя“.

11. Неговият наследник на сръбския престол св. Стефан Урош III Дечански – също един от много почитаните сръбски светци.

12. Св. цар Стефан Урош V Неяки, син на Стефан Душан и последният владетел от династията на Неманичите.

13. Отново св. Стефан Урош II Милутин, но този път с уточнението, че мощите му се намират в София. Не е ясно защо е представен втори път, възможно е през XVIII в. да са го възприемали за светец, различен от сръбския крал Милутин.

14. Св. княз Лазар Хребелянович, загинал в битката на Косово поле на 15 юни 1389 г.

15. Св. Йоан Владимир, княз на Дукля, зет на цар Самуил, един от много почитаните светци в сръбските и в югозападните български земи.

16. Св. Стефан Щиляннич, черногорски геспот, завършил живота си в Срем, светец особено почитан в Срем и околностите му.

На апотеоза на Стефан Душан, с който завършва поредицата от изображения на светци, както и на бароковия му портрет в абсолютния край на книгата ще се спрем по-надолу.

След самите гербове и частта с тълкуванията към тях следват още две литографии:

1. Композиция от две светици и един светец: 1) Св. Параскева/Петка Епиватска, светица, почитана по целите Балкани, покровителка на Търново, Белград и Яш. Смята се за покровителка на българите; 2) св. Георги Нови Софийски, мъченик за вярата, пострадал в началото на XVI в. по времето на султан Селим I. Около образа е уточнено, че е пострадал в България; 3) св. Ангелина Сръбска, съпруга на геспот Стефан Бранкович. Заедно със съпруга си и гвамата си сина (всичките светци) особено почитана в Срем и Фрушкогорските манастири.

2. Св. Максим Нови (Бранкович), сръбски геспот и белградски и сремски митрополит, и св. Стефан (Бранкович), сръбски геспот, баща на св. Максим и съпруг на св. Ангелина.

Бранковичите, в т.ч. и св. Йоан, по-малкият брат на св. Максим, са сръбски геспоти светци, чиито мощи почиват във Фрушкогорския манастир „Крушедол“, и са особено почитани в Сремско и Фрушка гора.

Както небеднож е отбелязвано в *Стематографията*, принципът на подбора на светците е по-скоро етноцентричен, отколкото християнско-наднационален. Това е опит за инструментализация на

християнската святост за укрепване, а вероятно и за формиране на национално самосъзнание и създаване на християнски национален пантеон. Тъй като постулираният идеологичен конструкт е Илирия, то и светците, подбрани за неговата легитимация, са малко или много свързани със съответните етнически общности – съставни части на илирийската идеология. И тъй като литографиите, представени в *Стематографията*, включват само сръбски и български светци, спокойно можем да твърдим, че това са двата основни етнически елемента, призвани според *Стематографията* да изградят *Илирическото царство*. Същата идея е заложена и в титулатурата на Арсений IV – *патриарх на всички сърби, българи, на Западното Поморие, Далмация, Босна, отсрещния бряг на Дунава и на целия Илирик*, където българите са поставени на второ място веднага след сърбите, и чак след това следват останалите собствено сръбски и хърватски земи.

Нека видим каква част от светците можем да приемем за сръбски и каква – за български. За да избегнем влиянието на съвременните национални конструкти, които волю-неволю доминират или поне подсъзнателно влияят на нашите ментални схеми, ще вземем за ориентир *Историята* на преп. Паусий Хилендарски, времево стояща най-близко до *Стематографията*, и кои светци той там приема за български. Това са: св. Давид, св. Тривелий Теоктист, св. Наум Охридски, св. Никодим Мироточец, св. Климент Охридски, св. Теофилакт Охридски, св. Йоан Владимир и св. Георги Нови Софийски.³⁹ Тъй като преп. Паусий не включва в списъка си жени светици, към изброените по-горе трябва да прибавим и св. Параскева/Петка.

От сръбска страна са включени всички сръбски владетели светци от династията на Неманичите и по-важните сръбски архиепископи светци. Галерията се открива с основателя на династията – великия жупан на Рашка Стефан Неманя, и със сина му – първия сръбски владетел с кралско достойнство Стефан Първовенчани, минава се през изключително почитаните през Средновековието св. Стефан Урош Милутин и св. Стефан Дечански, за да се стигне до последния представител на династията – св. Стефан Урош V. От архиепископите е достатъчно да се спомене на първо място св. Сава Сръбски, вдъхновителят и идеологът на сръбската княжеска святост,

³⁹ Паусий Хилендарски, *История...*, 162, 160, 165, 168, 165, 163, 162, 178.

и след него – такива изтъкнати йерарси като св. Сава II, св. Ефрем, св. Никодим и св. Арсений. При това се наблюдава и легитимация по женска линия в лицето на основателката на династията жупаница Ана/Анастасия и най-изявената представителка на династията царица Елена. Извън Неманичите са представени св. княз Лазар Хребелянович, очевидно за заслугите му в борбата срещу турските завоеватели, както и св. Стефан Щилянович и светата фамилия на Бранковичите, които са били особено почитани във Фрушка гора и Срем, където е и възникнала *Стематографията*. Така от 29-те образа на светци в *Стематографията* 9 можем да признаем за свързани изцяло или частично с българските земи, 19 специфично сръбски светци и един (св. Методий) общославянски. Всъщност това не само богато, но и изключително цялостно представяне на Неманичите по три линии – владетелска, светителска и женска, говори за един достатъчно добре промислен и зрял идеологически конструкт. Наличието на Бранковичите и св. Стефан Щилянович придават консистентност на конструкта и се грижат за осигуряването на континуитета, като го закрепват чисто пространствено със Срем, където получава развитие тази сръбскоцентрична идеологическа схема и откъдето в разглеждания период се ръководи зараждащият се сръбски национален проект. Българската линия в него е по-скоро странична и негдоминантна, тя се нуждае от допълнително укрепване и доказване и това го е чувствал и самият Жефарович, за което ще стане дума по-нататък.

Идеята на Жефарович за „национален“ илирийски пантеон, почиращ на сръбската (и някаква българска) княжеска святост, всъщност е заложена още в дебюта му като гравьор. През 1741 г. няколко месеца преди *Стематографията* Христофор Жефарович и Тома Месмер издават гравюрата *Свети Сава със сръбските светители от дома на Неманичите*. Литографията е посветена на Мария Терезия и е издадена, както и *Стематографията*, във връзка с коронацията ѝ за унгарска кралица. Композицията е двуделна, хоризонтално разделена. В центъра на горната ѝ част виждаме св. Сава Сръбски в архиерейски одежди и с владетелска корона (!), пред него са Светият престол, на който се виждат свещник с горяща свещ, Светото Писание, чаша със Светите Дарове, Св. Кръст, царска и княжеска корона, над него два кръста и Светият Дух. Около него са изобразени всичките

светци, представители на Неманичевото коляно, заедно със св. Теоктист и св. цар Давид, всички до един представени впоследствие и в *Стематографията*. Редът на представяне е следният: на долния ред на едно ниво със св. Сава, непосредствено от двете му страни са разположени по двама архиепископи – отляво са св. Никодим и св. Сава II, отдясно – св. Арсений Чудотворец и св. Ефрем, и четиримата – сръбски архиепископи. Към края на този ред отляво виждаме още св. Стефан Неманя и жена му св. Анастасия, а отдясно – св. Стефан Пъробенчани и св. царица Елена. На горния ред над св. Сава от ляво надясно са разположени св. Теоктист, св. Давид, св. Стефан Ропави (sic!), св. Владислав, св. Милутин, св. Стефан Дечански, св. цар Урош и св. княз Лазар Хребелянович.

В центъра на долната част, която е два пъти по-малка от горната, е изобразен гербът на Неманичите (вторият герб от *Стематографията*), като в него е интегриран и гербът на Илирия (първият герб от *Стематографията*) – на гърдите на двуглавия орел на Неманичите е поставена шестоъгълната звезда от герба на Илирия, а под щита – луната от същия герб. Над герба има панделка с надпис *Домъ Неманичъ*, а от двете му страни са разположени по двойки в низходящ ред по-малки изображения на гербовете на Сърбия и България, Рашка и Албания, Босна и Херцеговина. Цялата композицията с гербовете е поставена в центъра на стихотворна похвала за Стефан Неманя и славословие към Мария Терезия, като в текста не е пропуснат и патриарх Арсений IV. И горната, и долната част на литографията са оградени с флорална рамка, под която вляво се чете *настоятель Христофоръ Жефаровичъ*, а вдясно – *Тома Мессмеръ Сечеицъ*.

Още тук, в първата известна ни литография на Жефарович, към дома на Неманичите са включени и двама български светци – св. цар Давид и св. Теоктист. Символиката на гербовете в долната част на композицията също свидетелства, че българите са били схващани като съконституиращ елемент в илирийската идеологическа схема. Въпросът е доколко това се дължи на Жефарович и доколко е независим постулат на илиризма.

За да изясним този въпрос, нека се върнем към *Стематографията* и изображенията на Стефан Душан в нея. Образът на първия сръбски цар и владетеля, постигнал най-голямо териториално разширение на сръбската средновековна държава, е представен особено пищно и

Свети Сава със сръбските светители от дома на Неманичите

помпозно. Поради териториалния обхват на сръбското царство по негово време Стефан Душан е бил особено важен символ за изграждането на илирийския конструктор. Той обаче е и единственият от династията на Неманичите, който поради факта, че е удушил баща си, не е светец, което в случая не пречи да бъде издигнат до обединителен център на илирийския проект. Тази идея е втъкана и в двете му изображения в *Стематографията*. В апотеоза Стефан Душан е представен в бароков стил като просветен монарх, възседнал кон, потъпкващ оръжията на враговете, с два ангела над него, тръбящи славата му и гърбящи царска корона над него, с надпис *силний Стефан* над цялата композиция, която е обкръжена от 56-те герба на *Стематографията*, внушаващи неговото господство над тези земи. Въщност той е обединителната фигура, в която се пресичат славното и благочестиво минало (владетелите и светителите светци), настоящето, инкорпорирано в образа на карловачкия митрополит и печки патриарх Арсений IV, към тогавашния момент духовен глава на сръбската общност в империята на Хабсбургите, и бъдещето – предпоставеното и лелеяно Илирийско царство, представено чрез гербовете. Внушението се засилва още повече от последната литография, където, от една страна, образът на Стефан, отново наречен „силни“, е поддържан от самата Минерва, богинята на мъдростта, но както вече отбелязахме, и богиня воин, а от друга, пред образа му е коленичило самото време (Хронос), което без съмнение трябва да внушава идеята, че делото му е непреходно и вечно. Пясъчният часовник и цитатът от Апокалипсиса в долната част на композицията до краката на Хронос са символ на изтичащото време и напомняне за краткотрайността и преходния характер на земния живот. В общото идейно внушение на композицията обаче те трябва да се разглеждат по-скоро като част от традиционните християнски постулати за скромност и смирение, задължително присъстващи в християнската иконография, както и вероятно като своеобразна застраховка срещу евентуален провал на илирийския конструктор.

Стематографията – издания. В годината си на излизане (1741) *Стематографията* претърпява и второ издание. Сравнявайки двете

издания, стигаме до извода, че първото е било правено набързо и част от графичните решения са били продиктувани от липсата на време. Известно е, че изданието е свързано с провъзгласяването на Мария Терезия за кралица на Унгария. Повечето разлики между двете издания носят технически характер. Например във второто издание титулната страница, маркираща гербовете в *Стематографията*, е изнесена на отделен лист, докато в първото е в долната част на последния лист с похвалата за Арсений IV от Христофор Жефарович. Във второто издание магическият квадрат с името на патриарха е представен почти на цяла страница, а гербът му е изнесен на отделна страница, докато в първото и гербът, и магическият квадрат заемат само половин страница и са разположени един до друг. Също така се забелязва, че в първото издание при апотеоза на Стефан Душан има оставено празно място в медальон под изображението на царя конник, което във второто издание е запълнено с флорални мотиви и два цитата от Апокалипсиса – *Знам делата ти, труда ти...* (Откр. 2:2) и *...че за името ми си се трудил* (Откр. 2:3).

Има и една съществена промяна, която показва еволюцията и борбата на идеите около илирийския конструкт и е свидетел за живия диалогизъм, с който тя е била съпроводена. Гербовете около конното изображение на Стефан Душан в апотеоза във второто издание са напълно реорганизирани. Ако в първото издание са представени всичките 56 герба, разположени без особен ред, като не може да се проследи дали са подчинени на определена логика, то във второто са представени само 20 герба на по-големите балкански области, формиращи строен елипсовиден медальон около фигурата на конника, а в четирите края на литографията са изнесени още 4 герба – горе на Сърбия и България, а долу на Илирия и на *Царството, основано от Неманя*, т.е. горе е акцентирано върху двата формиращи елемента на постулираното Илирийско царство – сръбския и българския, като сръбският, разбира се, е водещ, както това се внушава и от изображението на светците, а долу са представени идейно-историческата основа на конструкта – основаното от Неманя царство, има се предвид Душановата държава, и пожелателното бъдеще – Илирийското царство. Тази еволюция на идеите и в същото време избистряне на концепцията, отразени в апотеоза, а и в *Стематографията* като цяло, и специалното акцентиране върху българския елемент в илирийския

конструкт едва ли са станали без активното участие на Христофор Жефарович, чието българско самосъзнание стои извън всякакво съмнение. Ясно е, че българските области са били неотменна част от илирийската идея още в *Stemmatographia Illyricum* на Павел Румер Витезович. Главенството на сръбския елемент в тези идеологически построения дължим очевидно на Арсений III и положението му на глава на сръбската общност в Хабсбургската монархия, докато извеждането на българския елемент го втори след сръбския с тенденция за равнопоставеност трябва да отгадем на личността на Жефарович. Явно в първото издание българинът от Дохран поради липса на време или други някакви причини е пропуснал да участва в изготвянето на литографията с апотеоза (тя и не носи неговия подпис за разлика от литографиите на светците) и не е успял да прокара идеите си, заложили в художествената композиция *Свети Сава със сръбските светители от дома на Неманичите*. Този негов „пропуск“ е поправен във второто издание в духа на вече спомената литография със св. Сава и това е само свидетелство за консистентност на идеите му. Очевидно ролята на различните етнически общности, съставни части на илирийската идея, са се обсъждали и са били предмет на разгорещени разговори в кръга на карловачкия митрополит Арсений IV. В този контекст съвсем логично звучи определението на Павел Ненадович в похвалата му за *общия илирико-расиански зограф – ревнител отчества Болгарского, заступник царства Иллирического*.

Стематографията и История славянобългарска. Както вече отбелязахме, в описания протонационален проект на българския елемент му е била отредена вторична роля и това не е учудващо. При липсата на систематизирана информация за българските владетели, т.е. липсата на българска летопис, родослов, царе светци със запазени жития или други исторически съчинения, занимаващи се изключително с българската история, изглежда сякаш ние, българите, не сме оставили следа в световния исторически процес. Именно това е и обвинението, което събратята на преп. Паусий отправят към него – *че българите нямат история*. Това е и началният импулс, накарал го да започне да събира и систематизира сведения

и свидетелства за българските владетели и патриарси. Това води Отец Паусий и в *немската земя*, т.е. в Сремски Карловци, където, както споменахме, той отива при същия Павел Ненадович, превел 20 години преди това *Стематографията*.⁴⁰

След като става карловачки митрополит, Ненадович прави своя резиденция манастира „Гъргемег“, намиращ се на 7 – 8 километра южно от самия град, където той събира модерна за времето си историческа библиотека. Тъй като препоръчителното писмо на Отец Паусий е адресирано именно до Павел Ненадович, повече от вероятно е нашият историк да е отседнал при него в манастира „Гъргемег“ и да е ползвал неговата библиотека, която не е изключено да е била организирана като специално отделение на манастирската библиотека.

Освен труда на Орбини тук със сигурност на преп. Паусий е била връчена и *Стематографията* на Христофор Жефарович. И нещо повече – тя е била обсъждана и е била обект на разгорещени дискусии, поне доколкото можем да съдим от текста на *История славянобългарска*. Ако се опитаме хипотетично да си представим възгледите и идеите, противопоставяни или представяни в една такава дискусия, вероятно ще установим, че разбиранията на Ненадович за българска и сръбска история едва ли са стигали отвъд идеологическата матрица, заложена в *Стематографията*. Проблемът е, че според тази матрица сръбската история представлява пълноценен исторически наратив, докато българската е загатната с фрагментарни свидетелства, почиващи основно на Орбини. Преп. Паусий, който със сигурност е бил запознат и със сръбските родослови, и с житията на сръбските владетели светци, вече е имал оформена концепция за пълноценен български исторически наратив и се е опитвал да прокара идеята за по-голямата древност и значимост на българските царе и българската държавя. Тези построения малко или много остават в сферата на спекулациите, поради това нека погледнем какво ни е оставил нашият първи историк като текст. Ако на Орбини по повод на сведенията за светците преп. Паусий реагира снизходително – *Бил латинянин, затова не признава българските и сръбските светци, които просияли по-късно, след като латините се отделили от гърците*⁴¹, то на Сте-

⁴⁰ Вж. *Пеев*, Нови документи..., 478 – 479.

⁴¹ *Паусий Хилендарски*, История..., 182.

матографията неговата реакция е негодувание и дори гняв – Някакъв латински философ (Павел Рутер Витезович – бел. Д.П.) написал четиристишия и названията на народите по Европа. Сърбите видели всичките тези народи и имена на страни и области (става дума за гербовете – бел. Д.П.), които бил взнял в четиристишията, и ги приписали на Стефан Насимни. Изобразили го на щампа (става дума за апоптоза на Стефан Душан от Стелматографията – бел. Д.П.) и излиза, сякаш Стефан е покорил и държал под властта си онези области и народи. Така произволно писали: кой каквото чул от бабите за Стефан, това и писал за него. Не гледали в родослова колко земя е владял и какво тогава са написали за него и за делата му. Не гледали това и не гледат, а нарекли Стефан силен, но силата му била кратка и се обърнала на зло.⁴² Трудно е да не забележим свързаното негодувание на нашия първи историк, а човек обикновено се гневи на хората, а не на хартията. Трябва да отбележим, че вероятно в резултат на различните му срещи с проявленията на илиризма преп. Паусий посвещава на Неманичевата династия специален екскурс в *Историята*⁴³ си, чиято заключителна поанта гласи: *От първия сръбски крал или жупан Симеон Неман до Урош, Стефановия син – седмия потомък на Неман* (тук и по-нататък ошрифтяването мое – бел. Д.П.) – *сръбското кралство съществувало двеста и петдесет години. Така на седмото поколение кралството им се свършило...*⁴⁴ Като антитеза на този текст ще посоча следния откъс от обобщителните части към българската история: *Така от Асен Велики, първия български цар, от лето Господне 720 до последния цар Шишман и до 1370 година се изредили 33-ма български царе.*⁴⁵ Както и: *Това са били знаменитите български царе – тук споменахме 13.*⁴⁶ Това ярко противопоставяне – 7 срещу 33-ма, 13 от които значими, и 250 години срещу 650, има за цел да даде път на един нов конструкт в културното пространство на Балканите – българския. Всъщност преп. Паусий много добре разбира как се гради история. Събитийността, без съмнение, е важна, но далеч по-важни са идеите и разбирането, заложили в историческия наратив. Той има ясна кон-

⁴² Пак там, 107 – 108.

⁴³ Пак там, 102 – 112.

⁴⁴ Пак там, 111 – 112.

⁴⁵ Пак там, 133.

⁴⁶ Пак там, 146.